

Michael F. Metcalf: Russia, England and Swedish Party Politics 1762–1766. The Interplay between Great Power Diplomacy and Domestic Politics during Sweden's Age of Liberty. Akademisk avhandling. Stockholm, Almqvist & Wiksell International 1977. 278 s. S.kr. 105.

Indtil den moderne parlamentarismes gennembrud i begyndelsen af vort århundrede blev frihedstidens forfatning og partisystem vurderet meget negativt af svenske historikere. De politiske tilstande 1718–72 betegnedes som skadelige for den svenske nation, der ikke blot kom i splid med sig selv ved de evindelige partistridigheder, men også fordærvedes moralsk af den omsiggribende korruption under de politisk vigtige rigsdage. Under disse – ofte langvarige – stændermøder måtte adelsstandens medlemmer betale deres ophold i Stockholm af egen lomme, mens repræsentanterne for præster, borgere og bønder fik en utilstrækkelig godtgørelse for deres udgifter. De politiske partier kunne ikke i det lange løb finansiere deres tilhængeres ophold og dermed forhindre dem i at rejse hjem, før de afgørende beslutninger var blevet truffet. Derfor stillede frihedstidens politiske ledere sig som regel ikke afvisende, når de udenlandske magters diplomatiske repræsentanter tilbød at give et pekuniært bidrag til partikassen i forventning om at kunne påvirke rigsdagens afgørelser. Derimod måtte det 19. århundredes konservativt og nationalistisk sindede historikere naturligvis tage anstød af denne praksis, der undertiden forekom dem direkte landsforræderisk, som når Huepartiet i 1760'erne lod sig subsidiere af den russiske ærkefjende.

Med sit pionérarbejde om »Frihedstidens författning« (1915) blev Fredrik Lagerroth banebryder for en ny grundholdning til det politiske liv i perioden 1718–72. Han nedvurderede bl. a. den indflydelse, som de udenlandske magter var i stand til at øve på svensk indenrigspolitik i kraft af deres klækkelige bidrag til partikasserne. Således var det hans indtryk, at Huerne kun tog hensyn til Ruslands krav i den udstrækning, det var foreneligt med deres partiprogram; Rusland blev brugt til at realisere Huernes målsætning – og ikke omvendt. Dette synspunkt har senere vundet tilslutning fra flere sider. Fælles for alle hidtidige vurderinger af de udenlandske penges magt er det dog, at de har haft karakter af løse skøn. Først med Michael Metcalfs afhandling om samspillet mellem Ruslands og Englands stormagtsdiplomati og svensk partipolitik umiddelbart forud for og i løbet af den langvarige rigsdag 1765–66 foreligger der et systematisk forsøg på empirisk at bestemme størrelsen af den indflydelse, udenlandske magter kunne opnå ved at anvende store summer på at støtte et svensk parti – *in casu* Huerne – under et af frihedstidens stændermøder.

Nu er Metcalf udmærket klar over, at det i alle menneskelige forhold kan være vanskeligt at finde en præcis og entydig målestok for »indflydelse«. Han søger selv at lodde virkningen af rublerne og de engelske pund på svensk indenrigspolitik ved at sammenholde rigsdagens forhandlingsresultater med den målsætning, som Rusland og England havde udformet forud for og med henblik på stændernes sammentræden. Denne fremgangsmåde, der for at være farbar i hvert fald må forudsætte, at Rusland og England ikke havde andre virkemidler til rådighed for deres Sverigespolitik end det pekuniære, har været bestemmende for afhandlingens hele opbygning. I 1. halvdel undersøges udviklingen af Ruslands og Englands Sverigespolitik fra Syvårskrigens slutning til rigsdagens åbning i januar 1765, mens 2. del former sig som en fremstilling af rigsdagens forhandlinger om de spørgsmål, der af forf. er identificeret som værende af særlig interesse for Huernes udenlandske forbundsfæller.

Redegørelsen for udviklingen i Ruslands politik 1762–64 optager betydelig plads i afhandlingens 1. del, der i henseende til kildegrundlagets bærekraft er den mest velfunde-

rede. I modsætning til sine forgængere, Erik Amburger og Olof Jägerskiöld,¹ koncentrerer forf. sig om korrespondancen mellem regeringen i St. Petersburg og dens gesandt i Stockholm, I. A. Osterman, medens den svenske regerings korrespondance med de svenske gesandter i St. Petersburg lades ude af betragtning. Dette kan imidlertid forsvares med, at Katharina II efter den alm. opfattelse foretrak at kanalisere sin udenrigspolitik gennem sine diplomatiske repræsentanter ved de udenlandske hoffer. Ligesom Amburger og Jägerskiöld – men i modsætning til den ældre forskning – fremhæver Metcalf kontinuiteten i Ruslands Sverigespolitik fra Katharina II's tronbestigelse og op til rigsdagens begyndelse, hvilket han har bedre forudsætninger for at gøre, da han kan bygge på et større antal russiske depecher. Bærende for fremstillingen er dog stort set de samme hovedkilder, men forf. er i flere tilfælde i stand til på overbevisende måde at korrigere forgængernes fortolkning af disse kilder. Som resultat af forf.s indsats på dette område fremstår den hidtil grundigste og mest nuancerede redegørelse for Ruslands Sverigespolitik, der ikke mindst m.h.t. det svenske forfatningsspørgsmål kan forekomme at være temmelig kompliceret, for ikke at sige modsætningsfyldt, eftersom denne politik på én gang tog sigte på at bevare og at forandre de forfatningsmæssige forhold i Sverige.

Metcalf synes nu ikke helt loyal over for sin egen udlægning af Ruslands politiske kurs, når han i forbindelse med omtalen af de »final instructions«, som den russiske regering sendte Osterman i december 1764 med henblik på rigsdagens snarlige sammentræden, opsummerende karakteriserer denne kurs således (s. 35): »Osterman had been informed from the beginning that the restoration of the 'just balance of power' and the preservation of the Constitution of 1720 were Russia's primary aims, that the Swedes should separate statutes from fundamental laws, and that the Estates should surrender the right to alter the latter without first consulting 'the nation'«. Det fremgår klart af decemberinstruktionerne,² at Ruslands primære mål var at bevare den frie forfatning af 1720, d.v.s. at forhindre genindførelse af enevælden. Genoprettelsen af den oprindelige balance mellem konge, råd og stænder, der var blevet forskudt ved 1756-bestemmelserne (til kongemagtens ugunst), såvel som afsondringen af andre vilkårlige tillægsbestemmelser fra de fundamentale love blev blot betragtet som sekundære mål eller som midler til at bevare den frie forfatning og værne om dens uforanderlighed, hvad Metcalf da også giver udtryk for andetsteds (bl. a. s. 31). Det samme gælder Ruslands ønske om at indføre en fast og besværlig procedure for fremtidige forfatningsændringer, der iflg. Panins forslag kun skulle kunne vedtages af to på hinanden følgende rigsdage, d.v.s. efter at nationen havde haft mulighed for at blive hørt. Det konserverende element var det basale i Ruslands målsætning, medens det reformistiske element var det instrumentale.

Sammenlignet med forfatningsspørgsmålet var Sveriges udenrigspolitiske orientering af underordnet betydning, fordi Sverige efter Panins opfattelse ikke ville kunne frembyde nogen reel trussel mod Det russiske Imperium inden for en overskuelig fremtid; nedbrydelsen af den franske indflydelse i Stockholm måtte overlades til England, fordi kun denne magt var i stand til at overtage Frankrigs rolle som Sveriges allierede og subsidieyder (s. 62). Også Preussen og Danmark fik tildelt en rolle som redskaber for Ruslands Sverigespolitik, hvilket fremgår af de bilaterale alliancetraktater med disse stater af hhv. 11. april 1764 og 11. marts 1765. Når afhandlingen indeholder hele to kapitler om Ruslands »nordiske system«, kan det forklares med, at forf. betragter proklamationen

¹ Erik Amburger, *Russland und Schweden 1762–1772*. Berlin 1934, kap. II; Olof Jägerskiöld, *Hovet och författningsfrågan 1760–1766*. Uppsala 1943, kap. IV.

² *Sbornik Imperatorskago Russkago Istoričeskago Obsčestva LVII*, St. Petersburg 1887, s. 127 f.

af dette system i foråret 1764 som »an extension of the negotiations already initiated with Denmark, England and Prussia for support in Sweden« (s. 50 f.).

Disse to kapitler, der specielt behandler, hvad man kunne kalde »det alliancepolitiske middel« i Ruslands Sverigespolitik, er særdeles værdifulde, fordi de til en vis grad opvejer den ensidighed, afhandlingen e.m.m. har fået ved så stærkt at fokusere på det pekuniære middel. Beklageligt er det derimod, at forf. ikke synes at have bidt mærke i Panins egen opfattelse af Ruslands midler i Ostermans decemberinstruktioner, hvor det militære middel omtales i samme åndedrag som det pekuniære: »Ud over de pengemidler, der allerede er anvist Eder til styrkelse af vore venner i Sverige, vil vi til enhver tid have så mange tropper stående i nærheden af de svenske grænser, at svenskerne vil kunne forstå, at vi om fornødent også vil være i stand til hurtigt og ubesværet at foretage visse militære demonstrationer«.³ At det sidstnævnte middel af datidens politikere opfattedes som overordentlig virkningsfuldt, er ikke blot påpeget af andre historikere,⁴ men fremgår lejlighedsvis også af forf.s egne referater (s. 70 f., 178). Pengene var altså kun én ud af flere komponenter i Ruslands svenske indflydelse. Men når dette er konstateret, må det retfærdigvis tilføjes, at Osterman i de fleste, normale situationer synes at have betragtet sine rubler som det mest probate virkemiddel.

Kapitlerne om Englands målsætning for rigsdagen rummer et af afhandlingens væsentligste delresultater, idet de giver, hvad man hidtil har savnet, nemlig en anskuelig redegørelse for, i hvilken grad Englands Sverigespolitik i disse år var en funktion af Englands Ruslandspolitik. Det konkluderes, at Storbritannien forud for rigsdagens åbning havde formuleret både en maximal- og en minimalmålsætning for sin aktivitet i Stockholm. Maximalmålsætningen tog sigte på at tilintetgøre den franske dominans i Sverige, mens minimalmålsætningen tog sigte på at gøre alliancen med Sverige så dyr som muligt for Frankrig. Skønt det ikke siges eksplicit, skinner det igennem, at Englands egne interesser tilsyneladende kun retfærdiggjorde minimalmålsætningen, mens maximalmålsætningen var betinget af Ruslands villighed til at betale pari passu og til iøvrigt at vise imødekommethed over for engelske ønsker. I løbet af selve rigsdagen blev Englands Sverigespolitik i stigende grad en funktion af dets Ruslandspolitik, idet den engelske indsats i Stockholm stadig mere blev kædet sammen med spørgsmålet om russiske indrømmelser i de bilaterale traktatforhandlinger mellem Rusland og Storbritannien.

Til de interessante resultater i disse kapitler hører også konstateringen af, at de handelspolitiske motiver – i modsætning til, hvad særlig Arndt Öberg har hævdet – ikke spillede nogen væsentlig rolle som drivkraft i den britiske Sverigespolitik. Whitehall-regeringens forventninger om økonomiske fordele var så at sige kunstigt vakt til live af John Goodricke, den engelske gesandt i Stockholm. Han indtog en yderst selvstændig position som »policy-maker«, hvilket e.m.m. må sprede yderligere tvivl om vidneværdien af hans indberetninger. Iøvrigt indeholder afhandlingen intet tilløb til en mere sammenhængende, kildekritisk vurdering af sit hovedfundament, den diplomatiske korrespondance; men det skyldes måske, at der snart ikke kan siges mere ufordelagtigt om depecherne, der er og bliver en uundværlig kilde til den svenske frihedstids historie.

Ruslands og Storbritanniens politiske målsætning forud for rigsdagen 1765–66 vil forf. som nævnt sammenligne med rigsdagens beslutninger (vedr. forfatningen og udenrigspolitikken) for på denne måde at kunne vurdere de to stormagters evne til at påvirke ud-

³ Sst., s. 130.

⁴ Amburger, anf. arb., s. 104 f. – Se også Rolf Torstendahls anmeldelse af Arndt Öberg, *De yngre mössorna och deras utländska bundsförvanter 1765–1769*. Uppsala 1970, i (svensk) HT 1971, s. 413.

viklingen i svensk indenrigspolitik, idet diskrepansen mellem målsætning og resultater må formodes at være omvendt proportional med deres indflydelse. Rusland og England var under størstedelen af rigsdagen henvist til at gøre deres indflydelse gældende gennem det sejrende Hueparti, fordi Hofpartiet snart viste sig at være en upålidelig samarbejdspartner, og fordi Hattepartiet som Frankrigs svorne forbundsfælle på forhånd måtte lades ude af betragtning. Forsvarligvis må derfor også Huernes partiprogram som determinant for rigsdagens resultater inddrages i denne sammenligning, således som Lagerroth gør det. Lå stændernes beslutninger tættere på de to stormagters målsætning for rigsdagen end på Huernes, kunne det tyde på, at den udenlandske indflydelse på svensk indenrigspolitik var stor.

Heldigvis giver afhandlingen også væsentlige, selvstændige bidrag til udforskningen af disse års partipolitiske udvikling og meningsdannelse. De pågældende afsnit repræsenterer efter alt at dømme forf.s. heuristiske og fortolkningsmæssige hovedindsats. Han har i mange tilfælde kunnet fremdrage nye kilder og lancere nye vurderinger, hvilket eksempelvis kommer til udtryk i diskussionen om de tre kompositionspolitiske promemorier fra slutningen af 1763 og om den såkaldte Cederhielm-affære i februar 1765. Selv om Huerne har efterladt sig langt færre papirer end deres modstandere (formentlig fordi disse kilder er blevet tilintetgjort under den gustavianske reaktion), har Metcalf haft held til at finde flere upåagtede kilder, som han med rette anser for at underbygge den tidligere forsknings – særlig Per-Erik Brolins – syn på Huernes partiprogram.

Huernes holdning til forfatningsspørgsmålet fremgår af forf.s. redegørelse for deres forhandlinger med Hofpartiet og dronning Lovisa Ulrika i december 1764 om formuleringen af et fælles aktionsprogram for den tilstundende rigsdag. Efter Huernes forslag skulle man hævde de fundamentale loves uforanderlighed og 1720-forfatningens oprindelige balance mellem konge, råd og stænder, mens Hoffet ønskede en styrkelse af den udøvende magt (s. 109, 153). Dronningen formåede Huerne til at trække deres formulering tilbage, og i stedet blev der udarbejdet et kompromis.⁵ Imidlertid synes Metcalf at have misforstået Lovisa Ulrikas begrundelse for at afvise Huernes formulering af samarbejdsaftalens indledende bestemmelse. Hendes argument var ikke, »that it included a point that conflicted with the Constitution of 1720« (s. 109). At dømme efter Ostermans indberetning af 7. december 1764, den eneste kilde til forhandlingerne om det fælles aktionsprogram, hævdede hun tværtimod under sin samtale med den pågældende Hue-leder (Rudbeck?), »at der ikke fandtes fundamentale love i Sverige [budto net švedskich fundamental'nych zakonov], og selv om denne patriot i høflige vendinger foreholdt Hendes Majestæt, at han ikke ventede, at nogen ville vove at fremsætte en sådan erklæring offentligt, og fastholdt nødvendigheden af at bibeholde denne indledning, så fandt hun alligevel for godt at kræve af ham, at han skitserede en ny...«⁶

Lovisa Ulrikas udtalelse er faktisk opsigtsvækkende. Den tyder på, at dronningens motiver ikke var slet så patriotiske og uegennyttige, som de hidtil er skildret i Jägerskiölds disputats, – at Hoffet i sin reformiver havde til hensigt også at antaste det, som af den svenske offentlighed blev anset for at være det grundlæggende – og dermed »orubbliga« – i den frie forfatning. Hvor uhyrlig udtalelsen egentlig er, fremgår bedst, når det erindres, at undersåtterne efter den tids folkeretlige opfattelse (Vattel) havde ret til at afsætte en monark, der negligerede de grundlæggende love (les Loix fondamentales), og

⁵ Ordlyden af Huernes oprindelige forslag og af den endelige formulering er citeret hos Jägerskiöld, *anf. arb.*, s. 261 og 269 f., samt hos Per-Erik Brolin, *Hattar och mössor i borgarståndet 1760–1766*. Uppsala 1953, s. 435 f.

⁶ Ostermans indberetning nr. 182 af 26. nov./7. dec. 1764, fol. 323 (det svenske rigsarkivs ældre russiske films, spole 8).

at en krænkelse af disse love yderligere legitimerede en direkte intervention fra udenlandske magters side.⁷ Samtidig giver udtalelsen anledning til en ny vurdering af den indledende bestemmelse i samarbejdsaftalen som kompromis: Hoffet opnåede en styrkelse af den udøvende magt (opplivvande af en kraftig værkstillighed), mens Huerne, der hidtil er blevet fremstillet som forhandlingens tabende part, fik gennemført den skarpe sondring mellem de fundamentale love, hvis eksistens hermed var stipuleret, og de vilkårlige tillægsbestemmelser (Att rikets grundlagar och hufvudförfattningar ifrån alt missbruk, godtycko och välbehag befrias). Dermed var der sat en grænse for Hoffets reformbestræbelser.

Som det vil være fremgået, kan der ikke konstateres nogen væsentlig forskel mellem Huernes og Ruslands politik i forfatningsspørgsmålet, og det kan kun tages som udtryk for denne harmoni, at Panin i april 1765, da Huernes overvældende sejr var en kendsgerning og Hoffet atter havde gjort tilnærmelse til Hattene, overlod det til Huernes ledere selv at bestemme, i hvor høj grad de planlagte reformer skulle genindføre de beføjelser til kongemagten, som denne havde mistet i 1756 (s. 180). Heller ikke m.h.t. Sveriges udenrigspolitiske orientering kan der konstateres egentlige meningsdivergenser mellem Huerne og deres udenlandske forbundsfæller; Huernes sympatier lå hos England (s. 169), hvad Panin da også havde kalkuleret med. Når Metcalf når til det resultat, at den engelske og den russiske gesandt lod de fleste af deres penge gå lukt ned i Huernes partikasse, kan det derfor ikke overraske; der var ingen politiske uoverensstemmelser og kunne ikke være det, fordi Huerne og deres udenlandske forbundsfæller under rigsdagen 1765-66 befandt sig i et skæbnefællesskab uden alternative optionsmuligheder, og dertil kommer, at de nationale politikere måtte formodes at have de bedste forudsætninger for at anvende de udenlandske penge, så de fik den maximale effekt.

Eventuelle uoverensstemmelser mellem de to stormagters målsætning og rigsdagens beslutninger i de relevante spørgsmål kunne således ikke skyldes Huerne, men måtte tilskrives andre faktorer, hvis politik ikke er omfattet af Metcalfs undersøgelse, først og fremmest Hattene og Frankrig. Nu må det dog straks siges, at der e.m.m. ikke kan konstateres sådanne uoverensstemmelser. Frankrigs dominans i Stockholm blev brudt, og Sveriges udenrigspolitiske nyorientering symboliseredes ved venskabstraktaten med England af 5. februar 1766. Den frie forfatning blev bevaret, selv om Frankrig i foråret 1766 begyndte at arbejde for enevældens genindførelse i Sverige, og hvad mere er: Panins oprindelige forslag fra slutningen af 1764 til en procedure for fremtidige forfatningsændringer blev vedtaget af stænderne i september 1766.

Dette kunne friste til den konklusion, som tidligere forskere har draget: at Ruslands og dets allieredes politik i Sverige fik afgørende betydning for den partipolitiske udvikling i almindelighed og på forfatningsudviklingen i særdeleshed.⁸ Så vidt vil Metcalf dog ikke gå. Han peger på, at Panin en overgang (foråret 1765) så sig nødsaget til at opgive sit oprindelige forslag til fordel for et forslag, der var fremsat af Hofpartiet, hvilket skulle indicere, at Ruslands indflydelse var vigende. Hertil kan dog indvendes, at forslaget tekniske udformning var af underordnet betydning for Rusland, når blot der kunne findes flertal for at vedtage en fast og ligeså besværlig procedure for fremtidige forfatningsændringer. Derimod kan man ikke bifaldende til forf.s tilbageholdenhed m.h.t. at drage slutninger vedr. sammenhængen mellem de udenlandske pengeoverførsler og den partipolitiske udvikling under rigsdagens enkelte faser. Metcalf har tilvejebragt

⁷ Jfr. Jørgen Schoubye, J. H. E. Bernstorffs udenrigspolitik i dansk historisk forskning. HT 12. r. I, 1966, s. 568.

⁸ Jfr. t. eks. Jägerskiöld, anf. arb., s. 203 og 325 ff.

et langt solidere overblik over de summer, som Rusland, England og Danmark investerede i svensk politik; men han er (hvad han selv vedgår) ikke i stand til med sikkerhed at redegøre for, hvornår og til hvilke formål disse penge blev udbetalt, da Huerne tilsyneladende ikke har efterladt sig regnskaber, og da forf. ikke har haft adgang til en væsentlig del af de russiske depecher for årene 1765–66. Som vidnesbyrd om det russiske diplomatiske udspil i forfatningsspørgsmålet har forf. i stedet måtte forlade sig på de danske gesandtskabsindberetninger fra Asseburg i St. Petersburg og fra Schack-Rathlau i Stockholm (derimod ikke den direkte korrespondance mellem Asseburg og Schack i dennes arkiv på Ravnholt), d.v.s. på beretninger, der hver især er behæftet med mindst to fejlkilder.

Forf.s advarsel til læseren (s. 171, note 1) om det russiske kildemateriales utilgængelighed, der er højst beklagelig og øjensynlig skyldes de sovjetiske arkivmyndigheders restriktive praksis, burde iøvrigt være bragt allerede i forbindelse med redegørelsen for valgene af lantmarskalk og øvrige stændertalsmænd samt besættelsen af de vigtige udvalgsposter i januar 1765 (s. 133–139). Særligt alvorlige konsekvenser får den dog for vurderingen af rigsdagens afsluttende fase, fra Huernes generobring af flertallet i adelsstanden i juni 1766 til forfatningsspørgsmålets afgørelse i september, fordi Huernes udenlandske forbundsfæller netop i juni måned overførte betydelige summer til Stockholm, og fordi pengenes magt må antages at være mere følelig ved slutningen end ved begyndelsen af dette det længste stændermøde i Sveriges historie. På den anden side må det nok siges, at det under alle omstændigheder ville have været umuligt at etablere en entydig årsags-sammenhæng mellem de udenlandske pengeoverførsler og den partipolitiske udvikling selv i denne fase, fordi Rusland samtidig begyndte at effektuere sit militære middel på foranledning af Västergötland-opstanden i maj 1766.

Dr. Metcalf er således ikke sluppet helskindet fra sit forsøg på empirisk at bestemme størrelsen af den indflydelse, udenlandske magter kunne opnå ved at anvende store summer på at støtte et svensk parti under frihedstiden. Meget afgørende er det imidlertid, at hans problemorienterede og systematisk anlagte undersøgelse har givet bonus i form af nogle særdeles vigtige delresultater. Metcalfs velskrevne bog giver ikke blot den hidtil mest udførlige og velstrukturerede fremstilling af Ruslands Sverigespolitik i årene 1762–66, men også den første anskuelige redegørelse for sammenhængen mellem Englands målsætning i Rusland og i Sverige. Endelig bidrager den i væsentlig grad til vor viden om De yngre Huers politik og interne fraktionsopdeling, hvorfor forf.s videre forskning i dette emne må imødeses med forventning.

Hans Bagger

Jørgen Diechmann Rasmussen: Bønderne og udskiftningen. En undersøgelse af udskiftningen i det københavnske rytterdistrikt med særlig henblik på bøndernes holdning. Kbh. i kommission hos Landbohistorisk Selskab, 1977. 167 s.

Godsejeres og embedsmænds holdning til de store landboreformer har været behandlet i snart mange historiske afhandlinger, medens bøndernes holdning til de samme reformer – skønt de betød en radikal ændring af deres grundvilkår – som regel kun er sporadisk behandlet. Dette har Jørgen Diechmann Rasmussen søgt at råde bod på ved netop at gøre bøndernes holdning til landboreformerne til hovedproblemstillingen i ovennævnte bog. For at gøre arbejdet overkommeligt har han valgt at koncentrere sig om udskiftningen og har udvalgt sig det københavnske rytterdistrikt som studieobjekt. Området er velvalgt, idet bønderne her som selvejere selv skulle tage initiativet til udskiftningen, hvorfor det er muligt direkte at aflæse deres holdning af reformens fremadskriden. Dertil kommer at